

XIX. YÜZYIL SEYAHATNAMESİNDE VE ASKERİ ANLATILARINDA TÜRKMENLERE ATFEDİLEN ATASÖZLERİ Proverbs Attributed to Turkmens in the 19th Century Traveler and Military Narratives

Didar ANNABERDİYEV*

ÖZET

XIX. asrın başlarından itibaren Türkmen topraklarına gelen Batılı ve Rus seyyahların seyahatnamelerinde, daha sonraları ise Türkistan'ın işgal edilmesine katılan Rus asker ve subayların askeri anlatılarında Türkmen folkloruyla ilgili çeşitli materyaller yer almaya başlamıştır. Bu eserlerde Türkmen atasözü olarak belirtilen atasözlerine de rastlanmaktadır. Bu makalede XIX. yüzyıl Avrupalı ve Rus seyahatnamelerinde ve askeri anlatılarında kayıtlı bulunan, şimdiye kadar tespit edilmemiş ve ele alınmamış Türkmen atasözleri değerlendirilmiştir. Çalışmada Avrupalılara ait altı ve Ruslara ait beş eser incelenmiş; bu eserlerde toplamda yirmi sekiz, benzer olanları çıkartıldığında on iki atasözü tespit edilmiştir. Bu atasözlerinden yedi tanesi Türkmenlerin olumsuz karakter özellikleri olarak yağmacı alışkanlıklarını yansıtmakla birlikte, söz konusu yaratmaların beş tanesinin dış kaynaklı olması ihtimali üzerinde durulmuştur. İnceleme sonucunda, kaynaklarda geçen atasözlerinin Türkmenler arasında bilinmediği ve temel Türkmen atasözü kitaplarında bulunmadığı belirlenmiştir; Türkmenlerin XIX. yüzyıl tarih bilgilerinden ve çeşitli araştırmacıların görüşlerinden hareketle söz konusu atasözlerinin Türkmenlerin o dönemde mücadele halinde bulunduğu komşu halklar olan İran Şahlığındaki Farslar ve Kürtler, Afgan Hanlığındaki Afganlılar, Hive ve Buhara Hanlıklarındaki Özbekler, Karakalpaklar ve Tacikler arasında ortaya çıkmış olabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca seyyahların ve askerlerin geçtikleri güzergâhlar göz önünde tutulduğunda, bu atasözlerinin söz konusu halklardan öğrenilmiş ve kaydedilmiş ihtimalinin kuvvetli olduğu kanısına varılmıştır. Tespit edilen atasözlerinin çoğunun özellikle Teke Türkmenlerini anlatmaya yönelik kullanıldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmenler, atasözü, seyahatnameler, askerî anlatılar

ABSTRACT

From the beginning of the 19th century various materials about Turkmen folklore has begun to appear firstly in the narratives of the Western and Russian travelers

---

* Arş. Gör., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

and short after that in military reports, of which authors had been to the Turkmen land. Those studies contain Turkmen proverbs as well. This article deals with proverbs which were recorded in the 19th Century European and Russian traveler narratives and military reports. Those proverbs have not yet been studied. Six European and five Russian narratives were examined in this study, and twenty eight proverbs were detected. After eliminating similar ones, twelve proverbs remain. Seven of them emphasize unfavorable characteristics of the Turkmens by reflecting their predatory nature. Possibility five of them are of outsider origin, as questioned in this essay. Our research showed that the proverbs in question are not known by the Turkmens, nor recorded in basic Turkmen proverb books. After scanning sources of the 19th Century Turkmen history and referring to various researchers, we concluded that those proverbs were loaned from the neighboring peoples with which Turkmens were in struggle then, namely the Persians and Kurds as subjects of the Iran state, Afghans of the Afgan state, and Uzbeks, Tajiks and Karakalpaks who lived within the Hive and Bukhara khanates. Travel routes of the concerning authors, who quoted those proverbs, also inspired that they had learned them most probably from those neighboring peoples. Besides, our study indicated that most of the recorded proverbs were from the Teke Turkmens.

Keywords: Turkmen, proverb, traveler narratives, military narratives.

XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde siyasi birliğini kaybetmiş Türkistan'ın kuzeyinde Kazak Cüzleri, güneyinde Harezmi (Hive) Hanlığı, Buhara Emirliği ve Fergana (Kokand) Hanlığı ile Hive ve Buhara Hanlıklarına bağlı olarak yaşayan dağınık Türkmen boyları, doğusunda ise Çin'in hâkimiyetine girmiş Uygur Türkleri yaşamaktaydı. Türkistan, kuzeyde Rusya, güneyde Çin ve İngiltere, batıda ise İran tarafından kuşatılmış durumdaydı. Bu devletlerden özellikle Rusya'nın Türkistan'a olan ilgisi Çar I. Petro zamanında başlamıştı. Çin ve Hindistan ile ticari ilişkiler kurmak isteyen Rusya için Türkistan'ın ele geçirilmesi oldukça önemliydi. XIX. yüzyılın başlarında Kazak Cüzlerini kontrol altına alarak Türkistan içlerine doğru yayılmaya başlayan Rusya'nın Hindistan üzerinde oluşturduğu tehdit en çok İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Sonunda bu ilerleyiş, Rusya ile İngiltere arasında Türkistan'a hâkim olmak için girişecekleri "Büyük Oyun" adıyla bilinen Rus-İngiliz mücadelesini başlatmıştır.¹

XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren İngiltere Hindistan'daki hâkimiyetini emniyet altına almak için Afganistan ve İran gibi ülkeleri nüfuzu altına almaya çalışmıştır. Rusya ise Asya'daki sınırlarını İngiltere'nin sömürgeleri altında bulunan bölgelere kadar yayarak İngiltere'nin Orta Asya ve Yakındoğu'ya olan yayılmasını durdurmayı ve Avrupa'da zayıflamasını sağlamayı amaçlamıştır². Çekişmenin başlamasıyla her iki taraf Türkistan'la ilgili kesin bilgilere ihtiyaç duymuş ve nitekim bu amaçlarla çeşitli seyyahlar, misyonerler, askerler ve

¹ Emin Özdemir, "Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri", **History Studies**, 2/2 (2010), s. 118.

² Elif Hacıosmanoğlu, **Rusya'nın Orta Asya Hanlıklarını İşgalinin Son Safhası (1864-1884)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan G.S. Üniversitesi, İstanbul: 2006, s. 23-24.

araştırmacılar rekabet alanı olan Türkistan bölgesine gelmişlerdir. Özellikle, XIX. yüzyılın başlarında Türkistan'a seyahat eden Rus seyyahlar Filip Yefremov, Nikolay Muravyov ve Baron de Meyendorff'un seyahatnamelerinin İngilizce ve Fransızca tercümelemelerinin yayımlanması ile Batı'nın Türkistan'a olan ilgisini tetiklemiş ve bu bölgeyi Batılı seyyahların akınına uğratmıştır.³ Bu seyyahlardan Eduard Eversmann, William Moorcroft, Alexander Burnes, Charles Stoddart, Arthur Conolly, James Abbott, Joseph Wolff, Eugene Schuyler, Henry De Couliboeuf De Blocqueville, Arminius Vambery ve Januarius A. Mac Gahan bölge hakkında bilgiler edinmek amacıyla Türkistan'a gelmişlerdir.⁴

Böylece Rusya ve İngiltere için gizemlerle dolu olan Türkistan, seyyahların uğrak alanlarından biri hâline gelmiştir. İngilizler Anadolu, İran ve Hindistan coğrafyasında oluşturdukları büyükelçilikler vasıtasıyla batıdan gelen seyyahları bu bölgeye yönlendirirken, Rusya kendi sınırlarında oluşturduğu merkezlerin kontrolünde pek çok kişiyi coğrafi ve kültürel keşifler amacıyla buraya sevk etmiştir.⁵

XIX. yüzyılda Türkistan'ı ziyaret eden Batılı ve Rus seyyahlar gittikleri bölgelerde halkla iç içe yaşamışlar, çıkış gayelerine uygun olarak bölgede yaşayan halkların sosyal, kültürel, ekonomik, dinî ve siyasi yaşantıları hakkında edindikleri detaylı bilgileri dönüşte eserlerinde yayınlamışlardır.⁶

Seyyahların haklarında ayrıntılı bilgi verdiği gruplardan biri de Batı Türkistan bölgesinde yaşayan Türkmenler olmuştur. Nitekim Türkmen folkloruyla ilgili ilk materyaller XIX. asrın başlarından itibaren Türkmen topraklarına gelen Batılı ve Rus seyyahların seyahatnamelerinde, daha sonraları ise Türkistan'ın işgal edilmesine katılan Rus asker ve subayların askeri anlatılarında yer almaya başlamıştır. Özellikle, Londra, Moskova, Petersburg ve Taşkent'te yayınlanmış kitapların ve külliyatların bazılarında Türkmen halk bilimine ilişkin önemli materyaller yer almıştır. Bu materyaller arasında Türkmen atasözü örneklerine de rastlanmaktadır.

Bu çalışmada değerlendirilmeye çalışılan kaynaklardaki Türkmen atasözlerinin bugüne değin tespit edilmemiş ve bilimsel çalışmalarda zikredilmemiş olmasının yanı sıra söz konusu atasözlerinin yabancı seyyah, asker ve araştırmacılar tarafından ele alınmış olması da bu çalışmaların önemini arttırmaktadır.

Makalede XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar yayınlanmış ve içerisinde Türkmen atasözlerinden örnekler içeren Batılı ve Rus seyahatnameler ile askeri anlatılar

³ Emin Özdemir, *agm*, s. 119.

⁴ Bk. Firdevs Çetin, *Batılı Seyyahlara Göre XIX. Asrın Ortalarında Orta Asya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (Alex Burnes, Eugene Schuyler, Arminius Vambery, Januarius A. MacGahan, Kırıkkale Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2005; Mustafa Gökçe, "Seyyahlara Göre 19. Yüzyıl Türkmenistan'ında Kadın", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1/4 (2008), s. 230-241; Emin Özdemir, agm.*

⁵ Gülây Karadağ, *Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2006.

⁶ Emin Özdemir, *agm*, s. 124.

kronolojik açıdan tanıtılacak ve onlarda geçen Türkmen atasözleri XIX. yüzyıl Türkmen tarihi ve çeşitli araştırmacıların görüşlerinden hareketle değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Atasözlerinin Geçtiği Kaynaklar ve Atasözleri

Batılı seyyahların yayınladıkları materyallerde Türkmen atasözlerinin ilk örneği, İngiltere'nin Hindistan büyükelçiliğinde görevli Alexander Burnes tarafından, orijinali 1834 yılında olmak üzere Londra'da üç cilt halinde kaleme alınan "*Travels into Bokhara; Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia; Also, Narrative of a Voyage on the Indus, from the Sea to Lahore, with Presents from the King of Great Britain; Performed Under the Orders of the Supreme Government of India, in the Years 1831, 1832, and 1833*" adlı eserin ikinci cildinde geçmektedir.⁷ 1831 yılında İngiltere Kralının mektubunu Lahor Sultanına ulaştırmak üzere yola çıkan Alexander Burnes, sonrasında Hindistan ve Hazar arasındaki güzergâhları keşif amacıyla Batı Türkistan'a yolculuk eder. Onun yazdığı seyahatnamede Hindistan'dan Kabil ve Belh üzerinden Buhara'ya, oradan da Semerkant'a ve Güney Türkistan'a yapılan seyahat anlatılır ve bölge halklarının etnik, dini, sosyal, ekonomik, siyasi ve coğrafi yapıları hakkında önemli bilgiler verilir. Eserin 1835 yılındaki 304 sayfalık ikinci cildinin ikinci baskısında yer alan "*Detention in the Kingdom of Bokhara*" adlı on birinci bölümde, onların kafilesine eşlik eden Ernezar adlı Türkmen'in geçmişte Afgan Hanlığındaki Huzara halkına ve İran Şahlığındaki Kızılbaş halkına yönelik alamana ("yağmaya, çapulculuğa") çıktığı belirtilmiş ve Salur Türkmeni Suhanberdi Gılıç'ın ağzından Türkmenlerin İran Kızılbaşlarına yaptıkları saldırılara ilişkin bir Türkmen atasözünün İngilizcesine yer verilmiştir.

*"A Toorkmun on horseback knows neither father nor mother"*⁸

[*Atın üzerindeki Türkmen babasını da tanımaz, anasını da*].

Yine aynı eserin üçüncü cildinin "*Continuation of the Journey in the Toorkmun Desert*" adlı on üçüncü bölümünde Merv'de bulunan bir ırmağın sağlıksızlığına ilişkin bir atasözüne ve aynı cildin "*Toorkmania, or the Country of the Toorkmuns*" adlı yedinci bölümünde Türkmenlerin yağmacılık alışkanlığına ilişkin bir atasözüne yer verilmiştir. Türkmenlerin "Çölde bir ağacın gölgesine veya iktidarın gölgesine ihtiyaç duymuyoruz" diye övünerek belirli bir iktidar altında yaşamadıkları, yaşamlarının büyük bölümünü yağmacılık ile geçirdikleri, dolayısıyla çocuklarının da erken yaşlardan bu mesleği öğrendikleri belirtilmiştir.⁹

⁷ Alexander Burnes, *Travels into Bokhara; Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia; Also, Narrative of a Voyage on the Indus, from the Sea to Lahore, with Presents from the King of Great Britain; Performed Under the Orders of the Supreme Government of India, in the Years 1831, 1832, and 1833*, Cilt: II, John Murray, Londra 1835.

⁸ *Age*, s. 289.

⁹ Alexander Burnes, *Travels into Bokhara; Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia; Also, Narrative of a Voyage on the Indus, from the Sea to Lahore, with Presents from the King of Great Britain; Performed Under the Orders of the Supreme Government of India, in the Years 1831, 1832, and 1833*, Cilt: III, John Murray, Londra 1835.

“Before God gets intelligence, the water of Maroochak has killed the man”¹⁰

[Tanrı haber vermeden önce, Murgap’ın suyu insanı öldürmüştür];

“A Toorkmun on horseback knows neither his father nor mother”¹¹

[Atın üzerindeki Türkmen babasını da tanımaz, anasını da].

1835 yılında, Yahudi asıllı bir başka seyyah Joseph Wolff’un Londra’da yayınladığı *“Researches and Missionary Labours Among the Jews, Mohammedans, and Other Sects”* adlı eserinde de bir Türkmen atasözüne yer verilmektedir. 1831 yılında Osmanlı topraklarından başlayıp Türkistan’a ve Hindistan’a kadar uzanan seyahatini anlatan bu eserin 161. sayfasında *“Rules of Plunder”* başlığı altında Buhara mollalarının her sene, İslam dinini kabul ettirmek amacıyla Kızılbaş veya Farsları köle yapmaları yönünde Türkmenlere fetva verdikleri, bunun üzerine Türkmenlerin de yaptıkları çapulculuklar orijinal metni Arap alfabesiyle olmak üzere İngilizce olarak Türkmenlerin arasındaki bir atasözüyle örneklendirilmiştir.¹²

“An Al-Aman on horseback does not know his own father”¹³

[Atın üzerindeki çapulcu, kendi babasını tanımaz].

Joseph Wolff zikrettiği bu atasözünü, 1860 yılında Londra’da yayınladığı *“Travels and Adventures”* adlı pek çok yurda yaptığı seyahatleri ve bu seyahatlerde yaşadığı maceraları ve yaptığı gözlemleri anlattığı çalışmasında yolda karşılaştığı yedi yüz - dokuz yüz arası Türkmen alamancıyı tarif etmek için kullanmıştır.¹⁴

“Al – Ammaan Atlanda Attasee Danamas [An Al-Ammaan on horseback does not know his own father]”¹⁵

[Atın üzerindeki çapulcu kendi babasını tanımaz].

Macar asıllı Türkolog Arminius Vambery’nin orijinali 1864 yılında olmak üzere 1865 yılında Petersburg’da Rusça yayınlanan *“Puteşestviye Po Sredney Azii (Opisaniye Poyezdki iz Tegerana Çerez Turkmenskuyu Step Po Vostoçnomu Beregu Kaspiyskogo Morya v Hivu, Buharu i Samarkand, soversyonnoy v 1863 godu)”* adlı eserinde yine iki Türkmen atasözüne rastlamaktayız. Bu eser Vambery’nin derviş sıfatıyla ve Reşid Efendi adıyla seyyah olarak Batı Türkistan’a yaptığı seyahati içermektedir. Eser önsöz ve iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm yazarın Tahran’dan Semerkant’a yaptığı seyahati ve dönüşünü içerirken, ikinci bölüm Orta Asya’nın coğrafi, istatistikî, siyasi ve toplumsal özellikleri ile ilgili bilgileri içermektedir. Eserde Türkmen halkının tarihi, etnografyası, gelenekleri, medeniyeti, sanatçıları ve

¹⁰ Age, s. 31.

¹¹ Age, s. 212.

¹² Joseph Wolff, *Researches and Missionary Labours Among the Jews, Mohammedans, and Other Sects: During His Travels Between the Years 1831 and 1834, from Malta to Egypt, Constantinople, Armenia, Persia, Khorossaun, Toorkestaun, Bokhara, Balkh, Cabool in Affghanistaun, the Himmalayah Mountains, Cashmeer, Hindooostaun, the Coast of Abyssinia, and Yemen*, James Nisbet & Co., Londra 1835.

¹³ Age, s. 161.

¹⁴ Joseph Wolff, *Travels and Adventures*, Cilt: I, Saunders, Otley, and Co., Londra 1860.

¹⁵ Age, s. 466.

şairleri hakkında bilgiler yanında, Türkmenlerin yaşadıkları topraklarda suyun önemine ilişkin bir Türkmen atasözüne ve Türkmenlerin gündelik hayatının bir parçası haline gelen soygun ve saldırı yöntemlerine ilişkin bir Türkmen atasözüne yer verilmiştir.¹⁶

“Kaplya vodi dlya çeloveka jajduşyago v pustine – smıvayet sotnyu let grehov”¹⁷

[Çölde susamış bir insan için bir damla su, yüz yıllık günahları yıkar];

“Poprobuy raz, poprubuy dva, a na tretiy stupay nazad”¹⁸

[Bir dene, iki dene, üçüncüde geri dön].

Yine, 1883 yılında Petersburg’da yayınlanan Nikolay İvanoviç Grodekov’un dört ciltlik *“Voyna v Turkmenii; Pohod Skobeleva v 1880-1881 gg.”* adlı eserinin ilk cildinde, birkaç Türkmen atasözüne yer verilmiştir. Bu ciltte genel olarak Türkmenlerin boyları, gelenekleri, gündelik yaşam tarzları, tarım hayatları hakkında kısa bilgiler verilmiş Hazarötesi’nin genel coğrafik özellikleri, büyük illeri ve vahaları tanıtılmıştır. Bu ciltte ayrıca, Skobelev’in Türkmen topraklarını fethetme planı, Rusların sefer için yaptığı hazırlıklar, aldıkları önlemler ve onların Türkmenistan’a yaptıkları yolculuklar anlatılmıştır. Eserde Türkmen atasözlerinden örneklere de yer verilmiştir. Eserin 41. sayfasında Farsların hâkimiyeti altında Merv bölgesinin gelişimine ilişkin bir, 49. ve 50. sayfalarda Türkmenlerde idealize edilmiş ahlâki değerlerin zor bulunduğu belirtilerek onların çapulculuklarına ilişkin dört ve 80. sayfada Türkmenlerin evlilik âdetine ilişkin bir atasözüne olmak üzere toplamda altı atasözüne Rusça olarak yer verilmiştir.¹⁹

“Ot odnogo zerna, pojni sto”²⁰

[Bir taneden yüz çıkar];

“Nastoyaşiy turkmen ne nujdayetsya ni v teni dereva, ni v seni vlasti”²¹

[Gerçek bir Türkmen ne ağacın gölgesine ne de iktidarın kıymetine ihtiyaç duyar];

“Kto vzyalsya za rukoyat sabli, tot ne işet bolee nikakogo predloga”

[Kılıç kabzasına sarılan, daha fazla neden aramaz].

“Turkmen na loşadi ne znayet ni ota, ni materi”

[Atın üzerindeki Türkmen babasını da tanımaz anasını da].

“Gde gorod, tam net volka; gde turkmen, tam net mira”²²

[Şehrin olduğu yerde kurt olmaz; Türkmen’in olduğu yerde huzur olmaz];

¹⁶ Arminius Vambery, *Puteşestviye Po Sredney Azii (Opisaniye Poyezdki iz Tegerana Çerez Turkmenskuyu Step Po Vostočnomu Beregu Kaspiyskogo Morya v Hivu, Buharu i Samarkand, Soverşyonnoy v 1863 Godu*, Sankt Petersburg 1865.

¹⁷ *Age*, s. 58.

¹⁸ *Age*, s. 157.

¹⁹ Nikolay İ. Grodekov, *Voyna v Turkmenii; Pohod Skobeleva v 1880-1881 gg.*, Cilt: I, V. S. Balışev, Sankt Petersburg 1883.

²⁰ *Age*, s. 41.

²¹ *Age*, s. 49.

²² *Age*, s. 50

“Hot i krujno, no luçşeyu dorogoyu; hot i staraya, no devitsa luçşe”²³

[Eğri de olsa yol iyi yaşlı da olsa kız iyidir].

1884 yılında St. Petersburg’da yayınlanan Leonid Konstantinoviç Artamonov’un “*Pokoreniye Turkmen-Tekintsev Russkimi Voyskami Pod Naçalstvom Generala Skobeleva v 1880-81 gg.*” adlı Rusların Göktepe fethini anlatan eserinde de Türkmen atasözlerinden örneklere yer verilmiştir. “*Türkmenlerin Yurdu ve Onun Halkı*” ile “*Tekelerin Fethi*” adlı bölümlerinden oluşan bu eserin ilk bölümünün 12. sayfasında Teke Türkmenlerinin cesurluğu, 13. sayfasında Teke Türkmenlerinin çapulcu alışkanlıkları, 14. sayfasında hanlara ve büyük- lere rağmen Teke Türkmenlerinin bağımsız kişilikleri sıfatlandırılmak amacıyla toplam üç Türkmen atasözüne Rusça olarak yer verilmiştir.²⁴

“Tekinets na loşadi ne znayet ni otsa, ni materi”²⁵

[Atın üzerindeki Teke babasını da tanımaz anasını da];

“Yesli vrag tvoy napadayet na kibitku tvoyego otsa, to pristan k nemu i grab vmeste”²⁶
[Eğer düşmanın babanın çadırına saldırırsa, sen de katıl ve beraber yağmala];

“Nastoyaşiy turkmen ne znayet ni teni dereva, ni tsenı vlastı”²⁷

[Gerçek bir Türkmen ne ağacın gölgesini ne de iktidarın kıymetini bilir].

Arminius Vambery’nin 1885 yılında yayınlanan Rusya’nın yaptığı fetihler ve bunlara yönelik İngiltere’nin izlediği siyasetin anlatıldığı on üç bölümlük “*The Comming Struggle for India; Being an Account of The Encroachments of Russia in Central Asia, and of The Difficulties Sure to Arise Therefrom to England*” adlı eserinin III. “*The Material and Moral Victory at Geok-Tepe*” adlı bölümünde, Türkmenlerin karakterlerine ilişkin iki atasözüne yer verilmiştir. İlk atasözü, Türkmenlerin değersiz şeyler için bile saldırma, savaşma ve cesurca macera yaşama isteklerinin sınırsız ve vahşi oluşunu sıfatlandırmak amacıyla kullanılmışken, ikinci atasözü Türkmenlerin verdikleri kayıplara rağmen yağmalamanın onların hayatındaki önemini göstermek amacıyla kullanılmıştır.²⁸

“If you see a party attacking the house of your father and mother, join them in the plunder and robbery”

[Eğer düşmanın babanın çadırına saldırırsa, sen de katıl ve beraber yağmala];

“Try twice, and if you do not succeed turn back the third time”²⁹

[İki kere dene ve eğer başarılı olamazsan, üçüncüde dön].

²³ Age, s. 80.

²⁴ Leonid K. Artamonov, *Pokoreniye Turkmen-Tekintsev Russkimi Voyskami Pod Naçalstvom Generala Skobeleva v 1880-81 gg.*, M. M. Stasyuleviç, Sankt Petersburg 1884.

²⁵ Age, s. 12.

²⁶ Age, s. 13.

²⁷ Age, s. 14.

²⁸ Arminius Vambery, *The Comming Struggle for India; Being an Account of The Encroachments of Russia in Central Asia, and of The Difficulties Sure to Arise Therefrom to England*, Cassel & Company, Londra, Paris, New York, Melbourne 1885.

²⁹ Age, s. 31.

Leonid Konstantinoviç Artamonov'un 1888 yılında Petersburg'da Ruslar tarafından Göktepe fethinin anlatıldığı "*Pokoreniye Turkmen-Tekintsev Russkimi Voyskami Pod Naçalstvom Generala Skobeleva v 1880-81 gg.*" adlı eserinin tekrar gözden geçirilmiş ikinci baskısı yayınlanmıştır. Bu baskının 14. sayfasında, yukarıda zikredilen baskısında geçen üç atasözünün yanısıra, Teke Türkmenlerinin düğün adetlerine ilişkin bir atasözüne daha Rusça olarak yer verilmiştir.³⁰

*"Kto perviy snimet pokrivalı s litsa nevestı, k tomu ona naibolşe raspolojena"*³¹

[İlk kim gelinin yüzündeki peçeyi açarsa, gelin onun olur].

Yine, 1899 yılında, Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in yayınladığı "*Zavoyevaniye Turkmenii (Pohod v Ahal-Teke v 1880-1881 g): S Oçerkom Voyennih Deystviy v Sredney Azii s 1839 po 1876 g.*" adlı eserinde de Türkmenler tanıtılırken Türkmen atasözleri örneklerinden yararlanılmıştır. Eserin ilk bölümünde 1839 yılından 1876 yılına kadar yapılan Orta Asya'daki askeri anlatılara, ikinci bölümünde 1880-1881 yıllarında yapılan Ahal-teke seferlerine ve Türkmenistan'ın fethine ilişkin anlatılara yer verilmiştir. Eserin ikinci bölümünde, Türkmenlerin cesur, misafirperver, vatansever özellikleri dışında, onların acımasız, hain, yalancı, kıskanç ve açgözlü olduğu belirtilerek, sayfa 94'de bunlara ilişkin üç Türkmen atasözüne Rusça olarak yer verilmiştir.³²

"Kto vzyalsya za rukoyat sabli, tot ne işet bolee nikakogo predloga"

[Kılıç kabzasına sarılan, daha fazla neden aramaz],

"Turkmen na loşadi ne znayet ni otsa, ni materi"

[Atın üzerindeki Türkmen, babasını da tanımaz anasını da],

*"Gde gorod, tam net volka, gde turkmen, tam net mira"*³³

[Şehrin olduğu yerde kurt olmaz; Türkmen'in olduğu yerde huzur olmaz].

Orta Asya seyahatinde tuttuğu günlüğünü 1901'de Petersburg'da yayınlayan Yevgeniy L. Markov'un "*Rossiya v Sredney Azii*" adlı iki ciltlik eserinin ilk cildinde Türkmen atasözleri geçmektedir. Eser "*Kafkasya Yakası*", "*Türkmenistan'da*" ve "*Amuderya ve Sırderya'da*" adlı bölümlerden ibaret olup, ikinci bölümde Teke Türkmenlerinin üç atasözüne Rusça yer verilmiştir. Eserin 202. sayfasında Türkmenlerin bağımsız kişiliklerini, 203. sayfasında cesaretini ve çapulculuğunu, 205. sayfasında ise yine çapulculuğunu sıfatlandırmak amacıyla Teke Türkmenlerinin atasözlerinden örnekler kullanılmıştır.³⁴

³⁰ Leonid K. Artamonov, *Pokoreniye Turkmen-Tekintsev Russkimi Voyskami Pod Naçalstvom Generala Skobeleva v 1880-81 gg.*, Düzeltilmiş II. Baskı, V. Berezovskiy, S. Petersburg 1888.

³¹ *Age*, s. 14.

³² Aleksey N. Kuropatkin, *Zavoyevaniye Turkmenii (Pohod v Ahal-Teke v 1880-1881 g): S Oçerkom Voyennih Deystviy v Sredney Azii s 1839 po 1876 g.*, V. Berezovskiy, Sankt Petersburg 1899.

³³ *Age*, s. 94.

³⁴ Yevgeniy L. Markov, *Rossiya v Sredney Azii: Oçerki Puteşestviya po Zakawkazyu, Turkmenii, Buhare, Samarkandskoy, Taşkentskoy i Ferganskoy Oblastyam, Kaspiyskomu Moryu i Volge*, Cilt: I, M. M. Stasyuleviç, Sankt Petersburg 1901.

“Turkmen ne nujdayetsya ni v teni dereva, ni v seni vlasti”³⁵

[Bir Türkmen ne ağacın gölgesini ne de iktidarın kıymetini bilir];

“Ne rasti derevu, gde yest verblyud, ne bit miru, gde yest turkmen!”³⁶

[Devenin olduğu yerde ağaç yetişmez, Türkmen’in olduğu yerde huzur olmaz];

“Turkmen na loşadi ne znayet ni otsa, ni materi!”³⁷

[Atın üzerindeki Türkmen babasını da tanımaz, anasını da].

Eserlerde Geçen Türkmen Atasözlerine İlişkin Değerlendirme

Makalede Alexander Burnes, Joseph Wolff ve Arminius Vambery olmak üzere üç batılı seyyahın seyahatnameleri ve Rus seyyah Yevgeniy Lvoviç Markov’un eseriyle beraber Nikolay İvanoviç Grodekov, Leonid Konstantinoviç Artamonov ve Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin olmak üzere üç Rus generalin anlatıları değerlendirilmiştir. Avrupalı seyyahların kaleme aldığı altı eserde dokuz atasözü, Rusların kaleme aldığı beş eserde on dokuz atasözü tespit edilmiş olup, toplamda on bir eserde Türkmen atasözü olarak belirtilen yirmi sekiz atasözü geçmektedir. Bu atasözlerinin benzer olanları çıkartıldığında geriye kalan on iki atasözü incelememize dâhil edilmiştir. Bu on iki atasözünün yedi tanesi Türkmenlerin olumsuz özelliklerini yansıtmakla birlikte, Türkmenler arasında kullanım/bilinme durumları göz önünde tutularak söz konusu yaratmaların da beş tanesinin dış kaynaklı olması ihtimali üzerinde durulmuştur.

Çalışmaların tümünde, yazarların hemen hepsi atasözlerini genelde Türkmenlerin karakter özelliklerini yansıtmaya yönelik kullanmışlardır. Acaba yazarlar Türkmenlerin hangi karakteristik özelliklerini atasözleri çerçevesinde göstermeye gayret etmişlerdi? XIX. yüzyıl Rus ve Türkmen literatürlerinde Türkmenlerin görünümünü inceleyen Kovalskaya, bu özellikleri üç kategoriye ayırmıştır.³⁸

İlk kategoride, yazarların Türkmenlere karşı olumlu bakış açısını yansıtan özelliklere yer verilmiştir. Türkmenlere ilişkin bu özellikler; cesur, kararlı, iyi görümlü, çevik, kendi aralarında nadiren kavga eden, sabit, sade eğilimli, iyi binici, savaşta, at sırtında ve harp hilelerinde eşsiz, çalışkan ve gayretli, suçunu kabul edebilen şeklinde sıralanmıştır.

İkinci kategoride, Türkmenlere karşı olumsuz bakış açısını yansıtan özelliklere yer verilmiştir. Rus yazarları bu kategori altında Türkmenleri; itaat etmesini bilmeyen, tembel, cimri, kaba, sinsî, arsız, zalim, soyguncu ve yağmacı, ele geçirilen esirin köle olarak satışıyla uğraşan, eğlenceye düşkün, paraya bağımlı, toplum menfaatleri konusunda düşüncesiz, soygunlarla kibirlenen insanlar olarak göstermişlerdir.

³⁵ Age, s. 202.

³⁶ Age, s. 203.

³⁷ Age, s. 205.

³⁸ S. İ. Kovalskaya, “Formirovaniye Obraza Turkmena v Russkoy i Turkmenskoy Literature Pervoy Poloviny XIX. Veka”, **Nauçniye Trudi İnstituta Biznesa i Politiki**, S: 8 (Moskova, 2011), s. 80 – 89.

Son kategoride ise Türkmenlere karşı tarafsız bakış açısını yansıtan özelliklere yer verilmiştir. Yazarlar, Türkmenlerin tarafsız özellikleri arasında hediyelere sevinme, süslenmeyi sevme, oyunları sevme, eğlenceli yaşamı amaç edinme, saf, çekingen, meraklı olma, Müslüman ilkelerine ilişkin net bir kavrama sahip olmama, mucizelere ve tahminlere inanma, evlilik durumunda gelinin ve babasının kararını sormama gibi özelliklere yer vermişlerdir.

Yukarıda saydığımız bu kategoriler çerçevesinde, XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar Batılı ve Rus kaynaklarında yer alan Türkmen atasözleri incelendiğinde, bu atasözlerinin çoğunun ikinci kategoriye girdiği görülmektedir. Çünkü Türkmen atasözleri olarak tespit edilen yirmi sekiz atasözünün bir tanesi Murgap ırmağının sağlıksız oluşunu, bir tanesi suyun önemini, bir tanesi Merv'in gelişimini, iki tanesi evlilik âdetlerini, iki tanesi cesur kişiliklerini, üç tanesi itici özelliklerini, üç tanesi bağımsız kişilikleri ile beraber on beş tanesi de Türkmenlerin çapulculuklarını anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde yirmi sekiz atasözünden yirmi birinin Türkmenlerin olumsuz karakter özelliklerini anlatmak için kullanıldığı görülmektedir.

Kovalskaya söz konusu kategoriler çerçevesinde Türkmen literatürü ile Rus literatürünü karşılaştırdığı çalışmasında, Rus ve Türkmen literatürlerinde Türkmenlerin görünümünün zıt şekilde işlendiğini ortaya koymuştur. Yazar, Rus literatürlerindeki olumsuz niteliklerin yer almasına ilişkin bu durumu, "öz" ve "öteki" kavramları çerçevesinde açıklamıştır.³⁹ Kendi ırkından olanlara farklı bakış açısıyla yaklaşılırken, yabancı ırktan olanlara daha farklı bakış açısıyla yaklaşıldığı, üstelik gerçek bilgilerin de eksikliğinden kaynaklanmış olabileceği şeklinde açıklamıştır. Yazar ayrıca, eserlerde olumsuz nitelikleri işlemenin yazarların işini kolaylaştırdığını ve bu durumun değişmez tek gerçek olarak algılandığını ifade etmiştir. Kovalskaya, dönemin emperyal yetkililerinin, asker ve seyyahların Türkmenlere opera dübünlerinden izler gibi baktıklarını ve dolayısıyla Türkmenleri yeterince tanımaktan çok uzak kaldıklarını ifade etmekle Rusların eksikliklerine dikkat çekmeye çalışmıştır.

Ayrıca Özdemir'in Türkistan'a gelen Batılı seyyahlar ile seyahatnameleri hakkında yaptığı çalışmada, seyyahların gittikleri ülkelerle ilgili sahip oldukları önyargıların önemli olduğu, Batı'dan Doğu'ya doğru yapılan seyahatlerin birçoğunda Batıların Doğu insanı hakkında yanlış değerlendirmelerde bulduklarını ifadesi etmesi önemlidir.⁴⁰ Çünkü Grodekov ve Artamonov'un eserlerinde Türkmenlerin cesurluğunu ifade etmek amacıyla kullanılan atasözlerinin aynısı, Burnes'in, Wolff'un ve Kuropatkin'in çalışmalarında Türkmenlerin çapulculuklarını anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Bu sebepten, eserler değerlendirilirken eserlerin yazıldığı dönem, yazarın eğitim durumu, kültür düzeyi ve dünya görüşünün göz önünde bulundurulması gerekmektedir.⁴¹

Bunlardan başka da 1717 yılında Aleksandr Bekoviç-Çerkasskiy komutasındaki 3500 askerle Rus keşif kolunun, aralarında Türkmenlerin de bulunduğu Hive hanlığı tarafından

³⁹ Age, s. 86.

⁴⁰ Emin Özdemir, agm, s. 114.

⁴¹ Agm, s. 114.

bir gecede öldürülmeleri⁴² ve İngiliz Hükümeti tarafından 1838 yılında keşif amacıyla gönderilen Charles Stoddart'ın Buhara Han'ı Nasrullah tarafından casusluk suçlamasıyla tutuklanması, Stoddart'ı kurtarmak amacıyla İngiliz yönetiminin bölgeye gönderdiği Arthur Conolly'nin de aynı suçla tutuklanması ve iki İngiliz görevlisinin 1841 yılında vahşice idam edilmeleri⁴³ olaylarının Avrupalılar üzerinde yaptığı derin tesiri ve izleri, belki Türkistan'ın yerli halkına ilişkin önyargıların oluşmasına ve sonraki yıllarda özellikle Rus yazarların bu önyargılar çerçevesinde hareket ettikleri düşünülebilir.

Ayrıca Batılıların belirttikleri gibi Türkmenlerin en büyük özelliği olan çapulculuklarından başka, Türkmenlerin diğer karakter özelliklerine, yaşam şartları veya gelenek ve göreneklerine ilişkin atasözü örnekleri yok muydu? Nikolay İvanoviç Grodekov'un eserinde konuyla ilgili aktardıkları, bu soruya bir bakıma cevap verir niteliktedir. Grodekov, uygar insanların gözünde Türkmenlerin çapulculuk alışkanlıklarının kınandığını ve bu yüzden her bir yazarın Türkmenlerin bu karanlık yüzü ile ilgili öfke duyduklarını ve bu öfkeyle Türkmen dehşetini vurgulamaya çalıştıklarını belirtmektedir. Araştırmacılarından Baron Bode'nin Türkmenlerin cesur olmalarından öte karşısındakilerin korkak oldukları ve Alihanov'un Türkmenlerin cesur ve misafirperver özelliklerinden başka olumlu özelliklerinin bulunmadığı yönünde Türkmenlere ilişkin olumsuz ifadelere yer verdiklerini, ancak kendisinin bu açıklamalara katılamayacağını belirtmiştir. Türkmenler her ne kadar yağmacı, yırtıcı ve zalim karaktere sahip olsalar da bu alışkanlıkların uygar toplumun düşünce temelinde değerlendirilemeyeceğini, kendilerinden daha beter sinsi, vicdansız, zalim, yarı uygar Özbek ile Fars komşularına karşı kanlı tarihi olan cesur Türkmenlerin düştükleri olumsuz şartları ve üstelik buldukları yurdun olumsuz iklim ve toprak koşullarının dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca, Türkmenlerin zalimlikleri ile komşularının zalimlikleri karşılaştırıldığında, İran, Hive ve Buhara'da yaşayan komşularının Türkmenlere karşı yaptıkları zulümler yüzünden özür dilemek zorunda bile kalabileceklerini, dolayısıyla Türkmenlerden de farklı bir davranışın beklenemeyeceğini sözlerine eklemektedir. Yazar, "Türkmenler, küçük yaşlardan itibaren ölüm kalım savaşını vererek tabiatın zor koşulları altında yetişirken, bu ahlâki değerleri kendinden daha beter olan Farslardan mı yoksa Hive veya Buhara'daki köle pazarlarından mı öğreneceklerdi?!" diyerek çok farklı bir yaklaşım sergilemektedir.⁴⁴

Batılıların ve Rusların eserlerinde işlenen Türkmenlerin olumsuz karakter özelliklerine ilişkin durumu Mehmet Saray, aslında Rusların işgalini planladıkları Türkmen toprakları için dünyaya kendilerini haklı gösterebilmek için çeşitli bahaneler ürettiklerini ve Türkmenleri çapulcu, hiç bir anlaşmaya saygı göstermeyen barbar bir topluluk olarak gösterdiklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla hakikatin Rusların açıkladıkları gibi olmadığını dile getirmiştir. Rus tüccarların Türkistan ile ticaret yapabilmek için 1860'lara kadar Astrahan'dan

⁴² Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 47.

⁴³ Emin Özdemir, **agm**, s. 122-123.

⁴⁴ Nikolay İ. Grodekov, **Voyna v Turkmenii; Pohod Skobeleva v 1880-1881 gg.**, Cilt: I, V. S. Balışev, Sankt Petersburg 1883, s. 49-53.

kayıklarla Hazar'ın kuzey kısmını geçerek Mangışlak'a geldiklerini, Mangışlak üzerinden Hive'ye geçtiklerini, oradan da Türkistan merkezlerine gidebilmek için emniyetli olarak gördükleri Türkmen memleketinden geçen yolu kullandıklarını, Türkmenlerin bu yolda seyahat eden ticaret kervanlarına hücum ettiğine dair yabancı kaynaklar da dâhil, şu ana kadar neşredilmiş Rus kaynaklarının hiç birinde bir ifadeye rastlanmadığını belirtmiştir. Dolayısıyla, Rusların Türkmenler aleyhinde söylediklerinin asılsız olduklarını savunmuştur.⁴⁵

Ancak Mehmet Saray her ne kadar Türkmenlerde çapulculuğun olmadığını ifade etmiş olsa da genel tabloya bakıldığında o dönemde Türkmenlerde çapulculuğun olduğuna ve Rus kervanlarına saldırdığına dair bilgi bulunmaktadır. Bunlardan biri de Amerikalı seyyah Eugene Schuyler'in "Turkistan Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khonad, Bukhara, and Kuldja" adlı eserinde Yomut ve Teke Türkmenlerinin Rus kervanlarını yağmaladıklarına ilişkin bilgiye yer verilmektedir.⁴⁶ Bundan dolayı Türkmenlerin yağmacı alışkanlıklarına ilişkin bu durumun, sadece Rus kervanlarının yağmalanıp yağmalanmaması çerçevesinde değil, genel olarak komşu halklara yapılan yağmalamalar çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği görüşündeyiz.

Bununla birlikte o çağda Türkmen topraklarının ve genelde Orta Asya'nın siyasi ve sosyal yapısı genel bir çerçevede değerlendirildiğinde, Mehmet Saray'ın söylediklerinin genel anlamda doğru olduğu görülmektedir. Zira başta Rusya ve sonra İran Şahlığı, Orta Asya'da istikrarsızlık yaratarak güçlü bir devletin kurulmasını ve bu bölgede bir otorite boşluğunun meydana gelmesi ile toplum içinde evrensel değerlerin yaygınlaşmasını engellemişlerdir.

Türkmenlerin yağmacılık alışkanlıklarının temelini daha iyi görebilmek için XIX. yüzyıl Türkmen tarihine kısaca göz atmak gerekmektedir. XIX. asrın başlarından itibaren Orta Asya'daki otorite boşluğunu doldurmak için uğraşan Hive Hanlığı ve İran Şahlığı, Türkmenlerin büyük bir kuvvet haline gelmesine mani olmak için Türkmenlerin üzerine devamlı seferler düzenlemiş ve onlara ağır zayıatlar verdimişlerdir.

1830-1860'lı yıllar Türkmenlerin İran ve Hive devletleri arasında varlıklarını koruma mücadelesi ile geçmiştir. 1855 yılında Hive hükümdarı Muhammed Emin Han ani bir baskınla Türkmenlere büyük kayıp verdimiştir. Fakat Hive hükümdarı Türkmenler tarafından öldürüldükten sonra Hive ordusu geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Dört ay sonra babasının intikamını almak isteyen yeni Hive hükümdarı Abdullah Han tekrar Türkmenlerin üzerine saldırmıştır. Ancak Türkmenler bu harbi de kazanarak Hive ordusunu perişan etmiştir. Bu iki muharebeden sonra Hive Hanlığı bir daha Türkmenlere ve Türkmen topraklarına saldırma cesareti gösterememiştir.

Türkmenler Hive Hanlığının hücumlarını büyük zayıat vererek durdurmuşlarsa da daha sonra İran'ın aralıksız hücumlarına maruz kalmışlardır. İran'ın Rusya ile yaptığı iki

⁴⁵ Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi, İstanbul 1993, s. 24-25.

⁴⁶ Eugene Schuyler, **Turkistan Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khonad, Bukhara, and Kuldja**, Cilt: I, Scribner, Armstrong & Co, New York 1877, s. 370.

harbi kaybetmesi üzerine 1813 Gülüstan ve 1828 Türkmençay antlaşmaları neticesinde İran şahlığı bölgede büyük bir toprak ve nüfuz kaybına uğramıştır. Dolayısıyla yeni toprakları kendine katma çerçevesinde Türkmen topraklarına yönelen İran, Türkmenlerin üzerine bir seri seferler başlatmış ve Türkmenler üzerinde büyük katliamlara girişmişlerdir. Bunun üzerine Teke Türkmenleri diğer bazı Türkmen boylarını da yanlarına alarak birlikte İran saldırılarına karşı mücadele etmişlerdir. Böylece 1845 ve 1848 yıllarında İran'ın gönderdiği kuvvetleri geri püskürtmeyi başarmışlardır. 1857 ve 1858 yıllarında ise İran'ın Horasan valisi Cafer Kuli Han'ın önderliğinde İran ordusu tekrar Türkmenlerin üzerine taaruzla geçmiştir. Ancak Nurberdi Han'ın önderliğindeki Türkmenler 1858 yılında Garrıgala'da İran ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmışlardır. Bunun üzerine yeni vali Hamza Mirza Türkmenlerin üzerine elli bin kişilik orduyla yeni bir sefer düzenlemiştir. Bu defa ise Govşut Han önderliğindeki Türkmen birlikleri çöle çekilerek, zor şartlar altında kalan İran ordusunu ani bir baskınla imha etmiştir.

Uzunca bir dönem varlık mücadelesiyle uğraşan Türkmenler ancak 1860'dan 1884 yılında Merv bölgesinin Ruslar tarafından işgaline kadar, müstakil bir vatanın hür insanları olarak yaşayabilmişlerdir.⁴⁷ 1865 yılında Teke Türkmenlerinin önderi Nurberdi Han Türkmen aşiretlerinin bitmek bilmez kavgalarından yorulup, Merv'e yerleşmiştir. Doğal olarak bu durum Türkmenler üzerinde, özellikle Ahal bölgesinin Teke Türkmenleri üzerinde otorite boşluğunu meydana getirmiş ve tam anlamıyla anarşi yaşanmıştır.⁴⁸ Türkmen topraklarının Rusya tarafından istilasına kadar devam eden ve Türkmenlerin hiçbir kuvvete tabi olmadan, serbest bir hayat tarzını benimsedikleri bu dönemde had safhada alamancılık yaptıkları düşünülmektedir. Çünkü komşuların yıllardır devam edegelen baskıları karşısında kazandıkları zaferlerle özgüvenlerine kavuşan Türkmenlerin bilinçaltılarında yatan kızgınlık ve intikam duygularının tesiri, alamana çıkmalarına sebep yaratmıştır. Bunun yanı sıra Grodekov'un Özbek ve Fars komşularına karşı yıllardır mücadele ederek olumsuz şartlara düşen Türkmenlerin hayatlarını devam ettirebilmeleri açısından alamancılık yapmaya mecbur kaldıklarına ilişkin düşüncesinde haklı olduğu da görülmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak, çalışmamızda yer alan atasözlerine gelince, Alexander Burnes'in dışında Türkmen topraklarına gelen batılı seyyah ve askerlerin eserlerinin neredeyse tamamında örnek olarak verdikleri Türkmen atasözlerinin kimden, nereden ve nasıl elde edildiğine ilişkin bir bilgiye ulaşamamıştır. Söz konusu atasözleri, genel olarak Türkmenlerin veya Teke Türkmenleri hakkında genel bilgilerin verildiği ve yağmacı alışkanlıklarının anlatıldığı kısımlarda "onların arasında böyle atasözlerinin olduğu" veya "onların bu yağmacı alışkanlıklarını ifade eden şu atasözleri de bulunmaktadır" şeklindeki açıklamalarla verildiği görülmüştür. Bunlarla birlikte Joseph Wolff'un "Narrative of a Mission to Bokhara, in the Years 1843 – 1845, to Ascertain The Fate of Colonel Stoddart and Captain Conolly" adlı çalışmasının birinci cildinin on birinci bölümünde tespit edilen Merv Türkmenlerinin ikiyüzlülüğüne

⁴⁷ Mehmet Saray, *age*, s. 15-18.

⁴⁸ Eugene Schuyler, *age*, s. 383.

ilişkin ifade edilen bir atasözünün Buhara ve Meşhed’de yaygın olarak kullanıldığının belirlenmesiyle bu atasözünün Türkmenlere ait olmadığı belirlenmiştir.⁴⁹

Tüm bu tespitlerden ve Türkmenlerin XIX. yüzyıl tarihine ilişkin bilgilerden hareketle, Türkmenlerin olumsuz karakter özelliklerini anlatan yedi atasözünden “*Bir dene, iki dene, üçüncüde geri dön*” ve “*Gerçek bir Türkmen ne ağacın gölgesine, ne de iktidarın kıymetine ihtiyaç duyar*” atasözleri hariç, kalan beş atasözünün (*Atın üzerindeki Türkmen babasını da tanımaz, anasını da. Kılıç kabzasına sarılan, daha fazla neden aramaz. Eğer düşmanın babanın çadırına saldırırsa, sen de katil ve beraber yağmala. Şehrin olduğu yerde kurt olmaz; Türkmen’in olduğu yerde huzur olmaz. Devenin olduğu yerde ağaç yetişmez, Türkmen’in olduğu yerde huzur olmaz*) Türkmenler tarafından yaratılmadıkları ve dolayısıyla Türkmenlere ait olmadıkları düşünülmektedir. Türkmenlerde de bu durumun tam tersi olan, yani Türkmenler tarafından arada anlaşmazlıklar, sorunlar yaşanan komşu halklara ilişkin olumsuz atasözü yaratmaları görülmektedir. Sözgelimi Kazak, Özbek ve Taciklerle ilgili olarak bu toplulukların olumsuz özelliklerini vurgulayan Türkmen atasözleri mevcuttur.⁵⁰

Dolayısıyla Türkmenlerin olumsuz özelliklerini vurgulayan tespit ettiğimiz beş atasözünün de Türkmenlerin yaptıkları saldırılara ve yağmalamalara maruz kalan İran Şahlığındaki Farslar ve Kürtler, Afgan Hanlığındaki Afganlılar, Hive ve Buhara hanlıklarındaki Özbekler, Karakalpaklar ve Tacikler tarafından veya bu yağmalamalarda özellikle Farsların, Kürtlerin ve Afganlıların esir alınıp köle olarak satılmak için götürüldükleri Hive ve Buhara’da bu duruma şahit olan yine Özbekler, Karakalpaklar ve Tacikler tarafından yaratılmış olabilecekları düşünülebilir. İncelediğimiz seyahatname ve askerî anlatıların yazarlarının geçtikleri coğrafyaları göz önünde tuttuğumuzda, bu olasılık daha da artmaktadır: Batıdan ve güneyden gelen batılı seyyahlar ve askerler İran Şahlığından ve Afgan Hanlığından geçerken; kuzeyden gelen Rus seyyahları ve askerleri ise Hive ve Buhara Hanlıklarından geçmişlerdir. Dolayısıyla, eserlerde Türkmenleri anlatmak amacıyla kullanılan bu atasözlerinin o bölgelerde yaşayan halklar tarafından yaratılmış, ele aldığımız eserlerin yazarlarıncı bu halklardan öğrenilmiş ve kaydedilmiş olması ihtimali kuvvetli görünmektedir.

Ayrıca XIX. asrın başından XX. asrın başına kadar yayınlanan söz konusu eserlerde benzer nitelikte atasözü örneklerinin verilmiş olması da seyyahların ve askerlerin birbirlerinin eserlerinden etkilenmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Bu durum, Batılı eserlerde ve Rus eserlerinde geçen atasözlerinin kendi grupları içinde birbirlerine benzer olmasıyla açığa çıkmaktadır.

⁴⁹ Joseph Wolff, **Narrative of a Mission to Bokhara, in The Years 1843 – 1845, to Ascertain The Fate of Colonel Stoddart and Captain Conolly**, Cilt: I, John W. Parker, Londra 1845.

⁵⁰ Bk. Gurbandurdi Geldiyev, **Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi**, İlim Neşiriyatı, Aşkabat 2004.

Bunlardan başka, Türkmen atasözleri üzerine yapılmış temel derleme eserlerinde de⁵¹ bu atasözlerinin tespit edilememesi, yaratım bağlamında bu atasözlerinin Türkmenlere ait olmadığı düşüncesini desteklemektedir. Belki daha sonraları Türkmenler arasında bu atasözlerinin kullanılmaya başlanmış olabileceği düşünülebilir. Çünkü çalışmamız kapsamında elde edilen seyahatnameler ve askeri anlatılardaki Türkmen atasözlerine benzer atasözleri sadece Gurbandurdı Geldiyev'in 2002 yılında Annamırat Altıyev ile birlikte yayınladıkları ve sonra yine kendisinin 2004 yılında yayınladığı eserlerde "Türkmen ata çıkırsa, atasını tanamaz" ve "Türkmen ata münse özün beğ sayar" şeklinde iki atasözü olarak tespit edilebilmiştir.⁵² Ancak burada, Türkmenlerin bu atasözlerini hangi anlamda kullandıkları sorusu öne çıkmaktadır. Acaba Türkmenler bu atasözlerini batılı ve Rus seyyah ile askerlerin ifade ettiği gibi kendi yağmacı alışkanlıklarını ifade etmek için kullanmışlar mıydı, yoksa kendi cesur ve özgür oluşlarını ifade etmek için mi kullanmışlardı? Çünkü alamancılık, Türkmenler için kazançlı olduğu kadar savaşçı yeteneklerinin gelişmesinde bir eğlence unsuru olmuş ve böylece savaş sanatının incelikleri öğrenilmiştir.⁵³ Dolayısıyla, ikinci seçenek ağır basmakta olup, Türkmenlerin bu atasözlerinden bazılarını kendi cesur ve savaşçı yönlerini ifade etmek için diğer milletlerden almış, değiştirmiş ve kullanmış olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca Gurbandurdı Geldiyev'in 2004 yılında yayınladığı eserinde yer alan "*Hayırsız oğul atasının malına talañ salar*" [*Hayırsız oğul babasının malını talan eder*] atasözü⁵⁴ de Batılı ve Rus eserlerinde Türkmenlere atfedilen "*Eğer düşmanın babanın çadırına saldırırsa, sen de katıl ve beraber yağmala*" atasözüne⁵⁵ ters gelmektedir.

İncelenen Türkmen atasözlerinin bazıları Türkmenlerin geneline hitap ediyor gibi görünse de eserlerden bu atasözlerinin esasen Türkmenlerin en büyük boyu olan Teke Türkmenlerini anlatmak amacıyla kullanıldıkları görülmektedir. Tugan-Mirza hakikaten, yağmacılığın özellikle Tekeler arasında yaygın olduğunu doğrulamaktadır. Ahal Tekelerinin Farsların mülklerini gelir kaynağı olarak gördüklerini ve dolayısıyla en sevdikleri uğraşlarının alamancılık olduğunu, ayrıca Yomut ve Göklen boylarının da alaman niyetiyle Farslara saldırdığını kaydetmektedir. Vambery de Teke ve Yomut Türkmenlerinin eşkiyalıkla meşgul

⁵¹ S. Agabekov, *Uçebnik Tyurkmenskogo Nareçiya S Prilojeniyem Poslovits i Pogovorok Tyurkmen Zakaspiyskoy Oblasti*, K. M. Öedorova, Aşkabat 1904; Baymuhammet Garıyev, M. Sakali ve K. Osmanov, *Türkmen Nakılları*, Türkmenistan Devlet Neşiryatı, Aşkabat 1949; Kakalı Berkeliyev, *Nakıllar ve Atalar Sözi*, Türkmenistan Devlet Neşiryatı, Aşkabat 1961; Kakalı Berkeliyev, *Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi*, İlim Neşiryatı, Aşkabat 1983; Gurbandurdı Geldiyev ve Annamırat Altıyev, *Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2002; Gurbandurdı Geldiyev, *age.*; Mırat Çarıyev, *Türkmen Halk Nakılları*, Türkmenistan Millî Medeniyet Miras Merkezi, Aşkabat 2005.

⁵² Gurbandurdı Geldiyev ve Annamırat Altıyev, *age*, s. 327; Gurbandurdı Geldiyev, *age*, s. 239.

⁵³ Ahmet Annaberdiyev, *Türkmen Milli Kimliği ve XIX. yüzyılda Türkmenlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000, s. 109.

⁵⁴ Gurbandurdı Geldiyev, *age*, s. 154.

⁵⁵ Leonid K. Artamonov, *age*, 1884, s. 13 ; Arminius Vambery, *age*, 1885, s. 31.

olan en büyük Türkmen boyları olduğunu, Tekelerin Horasan, Herat, Sistan ve Afganistan'ın batı sınırlarında; Yomutların ise Hazar denizinde ve doğu sahillerinde alamancılık yaptıklarını belirtmiştir. Ayrıca Salur ve Sarık boylarının sayı ve güç bakımından az olmalarına rağmen vahşi oldukları; Alili ve Kara boylarının bazen Taciklere ait kervanlara, bazen de Afganların Buhara yolunda hareket eden kervanlarına saldırdıkları; Çovdur boyunun ise Amuderya'nın aşağı kesimleri ile Hazar Denizi arasında hareket eden tüccarlara saldırdıkları ifade edilmiştir.⁵⁶

Netice itibariyle, eserlerde geçen atasözlerinin büyük bölümü genelde Teke Türkmenleri ile ilgili atasözleri olup, Teke Türkmenlerinin karakter özelliklerini yansıtan atasözleridir. Çoğunluğu Türkmenlerin olumsuz özelliklerini anlatan bu atasözlerinin Türkmenlerin yağmacılıklarına maruz kalan halklar tarafından yaratılmış olduğu ve Türkmenlerin bu atasözlerinden bazılarını kendi cesaret ve özgürlüklerini ifade etmek amacıyla kullanmış olabilecekleri anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AGABEKOV S., **Uçebnik Tyurkmenskogo Nareçiya S Prilojeniyem Poslovits i Pogovorok Tyurkmen Zakaspiyskoy Oblasti**, K. M. Öedorova, Aşkabat 1904.
- ANNABERDİYEV Ahmet, **Türkmen Milli Kimliği ve XIX. yüzyılda Türkmenlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2000.
- ARTAMONOV Leonid K., **Pokoreniye Turkmen-Tekintsev Russkimi Voyskami Pod Naçalstvom Generala Skobeleva v 1880-81 gg.**, M. M. Stasyuleviç, Sankt Petersburg 1884.
- , **Pokoreniye Turkmen-Tekintsev Russkimi Voyskami Pod Naçalstvom Generala Skobeleva v 1880-81 gg.**, Düzeltilmiş II. Baskı, V. Berezovskiy, Sankt Petersburg 1888.
- BERKELİYEV Kakalı, **Nakıllar ve Atalar Sözi**, Türkmenistan Devlet Neşiryatı, Aşkabat 1961.
- , **Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi**, İlim Neşiryatı, Aşkabat 1983.
- BURNES Alexander, **Travels into Bokhara; Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia; Also, Narrative of a Voyage on the Indus, from the Sea to Lahore, with Presents from the King of Great Britain; Performed Under the Orders of the Supreme Government of India, in the Years 1831, 1832, and 1833**, Cilt: II, John Murray, Londra 1835.
- BURNES Alexander, **Travels into Bokhara; Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia; Also, Narrative of a Voyage on the Indus, from the Sea to Lahore, with Presents from the King of Great Britain; Performed Under the Orders of the Supreme Government of India, in the Years 1831, 1832, and 1833**, Cilt: III, John Murray, Londra 1835.

⁵⁶ Ahmet Annaberdiyev, **agt**, s. 104-107.

- ÇARIYEV Mirat, **Türkmen Halk Nakılları**, Türkmenistan Millî Medeniyet Miras Merkezi, Aşkabat 2005.
- ÇETİN Firdevs, **Batılı Seyyahlara Göre XIX. Asrın Ortalarında Orta Asya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (Alex Burnes, Eugene Schuyler, Arminius Vambery, Januarius A. MacGahan)**, Kırıkkale Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2005.
- GARRIYEV Baymuhammet, SAKALÍ M. ve OSMANOV K., **Türkmen Nakılları**, Türkmen devletneşir, Aşkabat 1949.
- GELDİYEV Gurbandurdı ve ALTIYEV Annamirat, **Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2002.
- GELDİYEV Gurbandurdı, **Türkmen Nakılları ve Atalar Sözi**, İlim Neşiriyatı, Aşkabat 2004.
- GÖKÇE Mustafa, "Seyyahlara Göre 19. Yüzyıl Türkmenistan'ında Kadın", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1/4 (2008), s. 230-241.
- GRODEKOV Nikolay İ., **Voyna v Turkmenii; Pohod Skobeleva v 1880-1881 gg.** Cilt: I, V. S. Balaşev, Sankt Petersburg 1883.
- HACIOSMANOĞLU Elif, **Rusya'nın Orta Asya Hanlıklarını İşgalinin Son Safhası (1864-1884)**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- HAYİT Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- KARADAĞ Gülây, **Avrupalı Gezginlerin Seyahatnamelerine Göre 19. Yüzyılda Batı Türkistan Hanlıkları**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2006.
- KOVALSKAYA S. İ., "Formirovaniye Obraza Turkmena v Russkoy i Turkmenskoy Literature Pervoy Polovını XIX. Veka", **Nauçniye Trudı İnstituta Biznesa i Politiki**, S:8 (Moskova, 2011), s. 80 – 89.
- KUROPATKİN Aleksey N., **Zavoyevaniye Turkmenii (Pohod v Ahal-Teke v 1880-1881 g): S Oçerkom Voyennih Deystviy v Sredney Azii s 1839 po 1876 g.**, V. Berezovskiy, Sankt Petersburg 1899.
- MARKOV Yevgeniy L., **Rossiya v Sredney Azii: Oçerki Puteşestviya po Zakawkazyu, Turkmenii, Buhare, Samarkandskoy, Taşkentskoy i Ferganskoy Oblastyam, Kaspiyskomu Moryu i Volge**, Cilt: I, M. M. Stasyuleviç, Sankt Petersburg 1901.
- ÖZDEMİR Emin, "Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri", **History Studies**, 2/2 (2010), s. 113-126.
- SARAY Mehmet, **Türkmen Tarihi**, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi, İstanbul 1993.
- SCHUYLER Eugene, **Turkistan Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khonad, Bukhara, and Kuldja**, Cilt: I, Scribner, Armstrong & Co, New York 1877.

VAMBERY Arminius, **Puteşestviye Po Sredney Azii (Opisaniye Poyezdki iz Tegerana Çerez Turkmenskuyu Step Po Vostoçnomu Beregu Kaspiyskogo Morya v Hivu, Buharu i Samarkand, Soversyonnoy v 1863 Godu**, Sankt Petersburg 1865.

-----, **The Comming Struggle for India; Being an Account of The Encroachments of Russia in Central Asia, and of The Difficulties Sure to Arise Therefrom to England**, Cassel & Company, Londra, Paris, New York, Melbourne 1885.

WOLFF Joseph, **Researches and Missionary Labours Among the Jews, Mohammedans, and Other Sects: During His Travels Between the Years 1831 and 1834, from Malta to Egypt, Constantinople, Armenia, Persia, Khorossaun, Toorkestaun, Bokhara, Balkh, Cabool in Affghanistaun, the Himmalayah Mountains, Cashmeer, Hindoostaun, the Coast of Abyssinia, and Yemen**, James Nisbet & Co., Londra 1835.

-----, **Narrative of a Mission to Bokhara, in The Years 1843 – 1845, to Ascertain The Fate of Colonel Stoddart and Captain Conolly**, Cilt: I, John W. Parker, Londra 1845.

-----, **Travels and Adventures**, Cilt: I, Saunders, Otley, and Co., Londra 1860.